

Fengselstilværelsen og fengselssystemet fra et fangeperspektiv

*Isolasjon, overvåkning og
systematisk forskjellsbehandling*

RSOS2801
12. september 2011

Del 1: Fengselstilværelsen

Isolasjon og overvåkning

Isolasjon

Former for isolasjon

1. Politiarrest/glattcelle

Innbringelse (politiloven § 8)

Pågrepelse (straffeprosessloven §§ 171-174)

2. Rettsbesluttede varetektsrestriksjoner

Straffeprosessloven § 186a

Overfor varetektsfanger

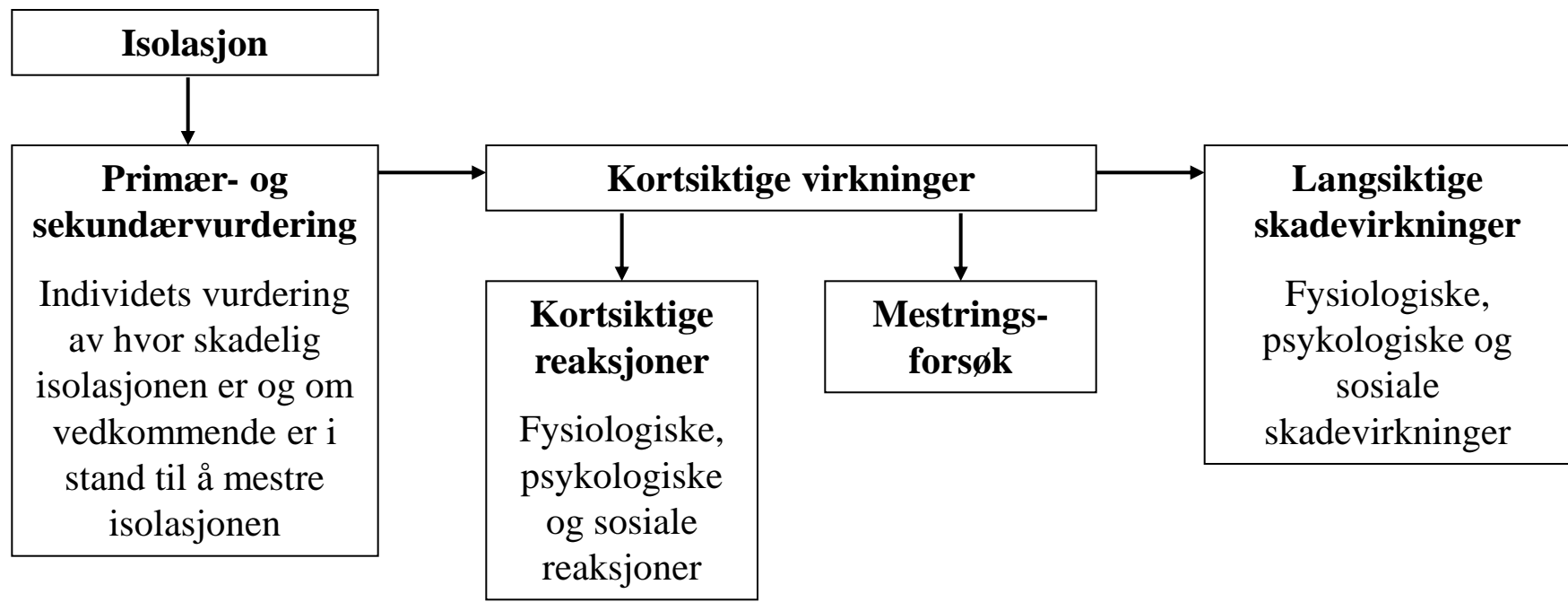
Formål: Ivareta politiets etterforskning ved å redusere faren for bevisforspillelse

3. Fengselsbesluttet (administrativ) isolasjon

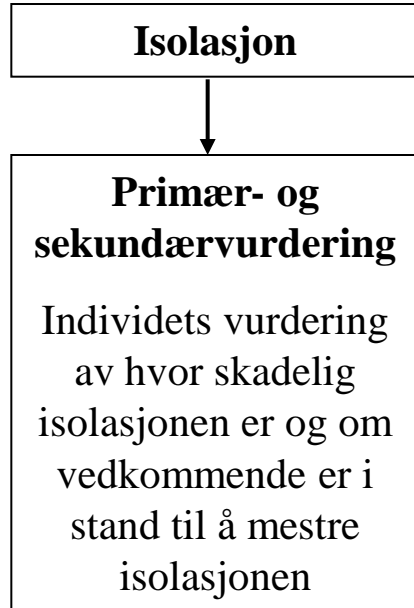
Straffegjennomføringsloven §§ 29, 37, 38-40

Overfor varetekts- og domsfanger

Formål: Forebygge og straffe uønsket adferd under fengselsoppholdet

(Haugerud, 2011)

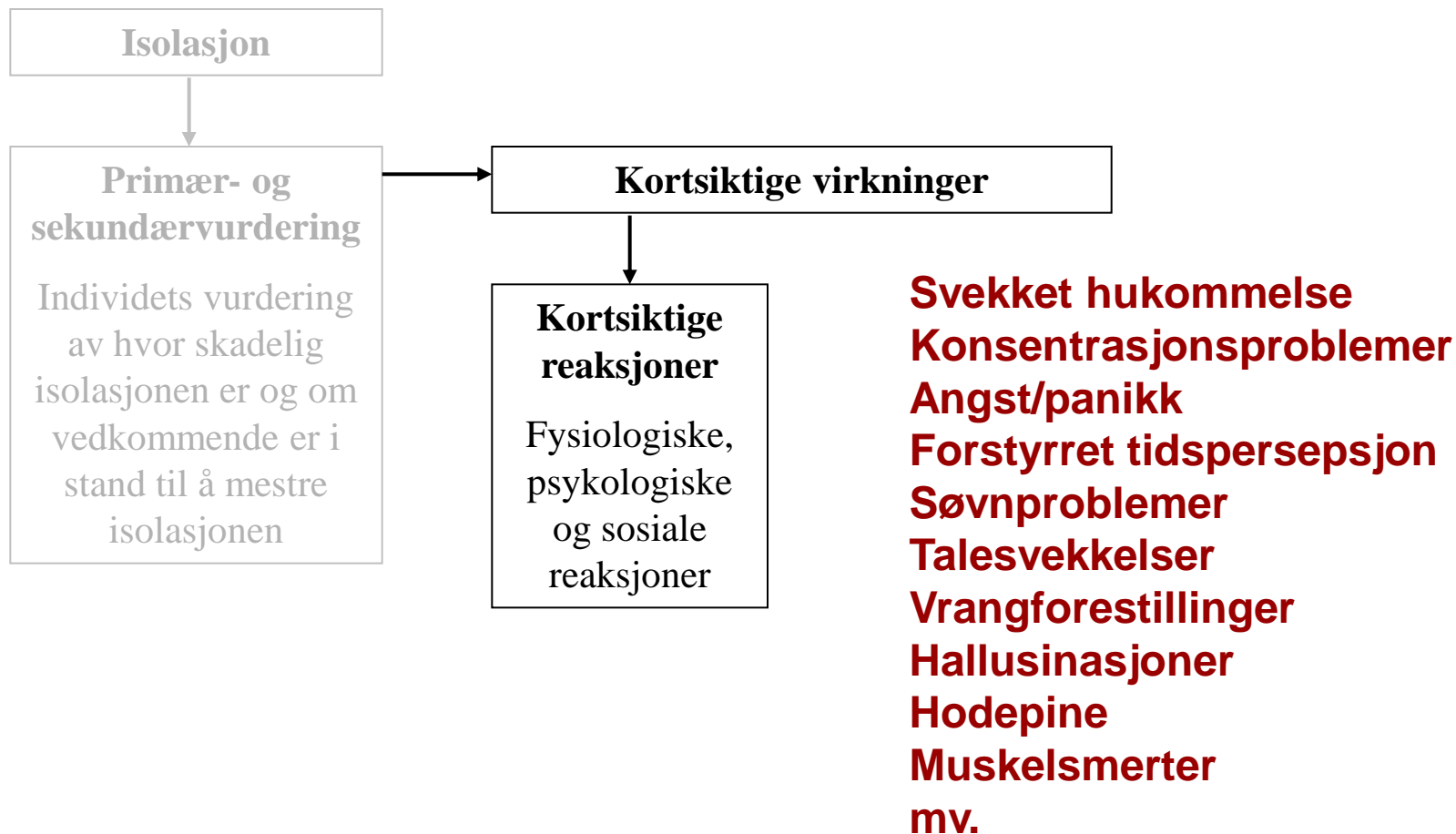
**Høyt skadepotensial + lav mestringsevne =
Avorlige reaksjoner**

**Lavt skadepotensial + høy mestringsevne =
Mindre alvorlige reaksjoner**

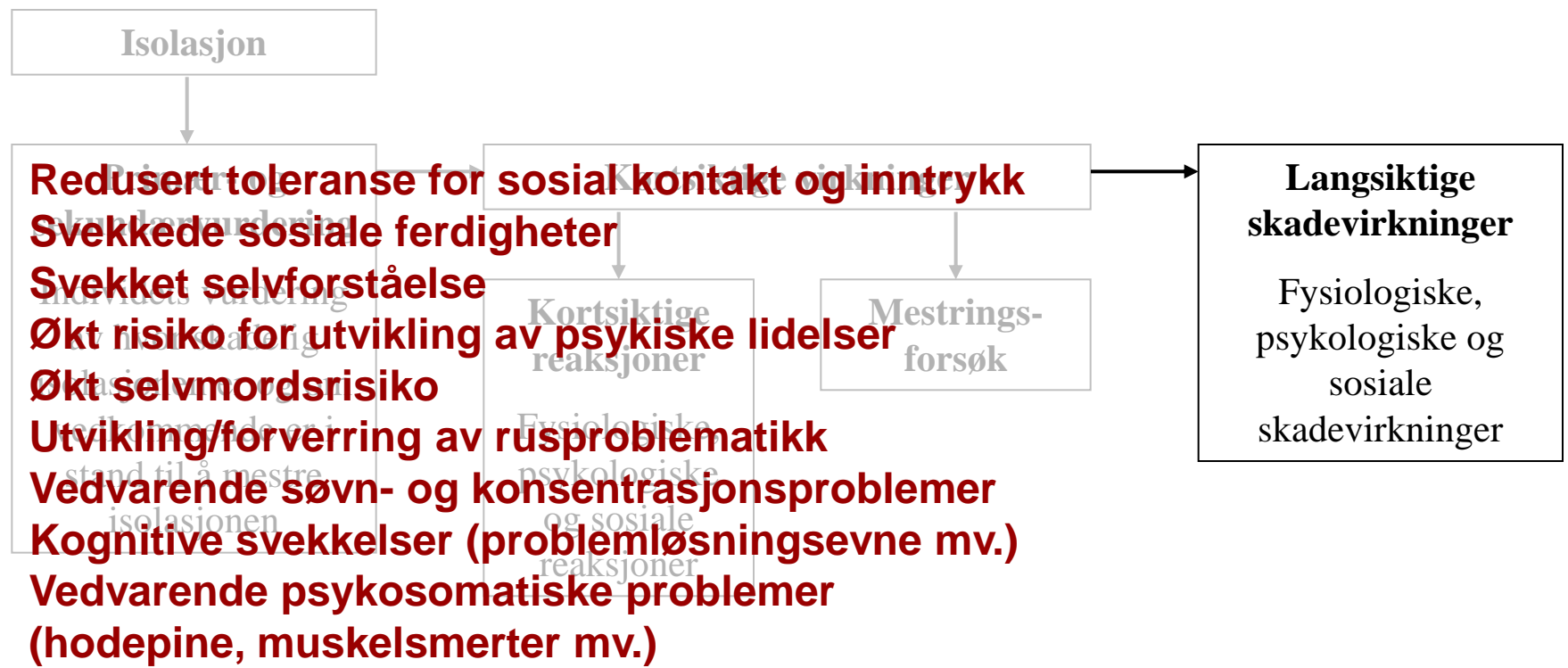
Ergo: Fanger som vurderer isolasjon som skadelig og samtidig har liten tro på egne evner til å utholde situasjonen, rammes hardest.

Individuelle forskjeller som spiller inn:

- Personlighetstype (intro- vs. ekstrovert)
- Grad av opplevd psykologisk kontroll
- Tidligere isolasjonserfaring

(Andersen et al., 2000; Dalgard, 2005; Hammerlin, 2009; Haney, 2003; Jørgensen, 1990; Rhodes, 2005; Sestoft, Andersen, Lillebæk & Gabrielsen, 1998; Twenge, Catanese & Baumeister, 2003)

1. Samspill mellom individ og situasjon:

Individuelle variasjoner med hensyn til hvordan man utfører primær- og sekundærvurderinger. Dermed kan isolasjonen ramme isolerte i ulik grad.

2. Samspill mellom kortsiktige reaksjoner og mestringsforsøk

F.eks.: Bruk av medikamenter/rusmidler (mestringsforsøk) kan forsterke risikoen for utvikling av vrangforestillinger og hallusinasjoner (reaksjoner).

3. Samspill mellom kortsiktige og langsiktige virkninger

Intensiteten av de kortsiktige reaksjonene og valg av mestringsstrategier påvirker hvilke og hvor omfattende de langsiktige skadevirkningene blir.

Isolasjon

Omfanget av norsk isolasjonsbruk:

Politiarrest/glattcelle

Det reelle omfanget ukjent (ingen samlet statistikk føres)

Advokatforeningen (2010):

- **51.917** innsettelse i 2009
- Omfattende brudd på 48-timers regelen

Rettsbesluttede varetektsrestriksjoner

Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2011):

- Ca. **14 %** var underlagt fullstendig isolasjon

Fengselsbesluttet (administrativ) isolasjon

Det reelle omfanget ukjent (ingen samlet statistikk føres)

Hellevik (2001):

- **48,4 %** av alle fangene (i utvalget) hadde vært utsatt for minst ett isolerende tiltak
- **75,8 %** av de som hadde sonet mer enn to år hadde vært utsatt for ett eller flere slike inngrep
- Gjennomsnittlig isolasjonstid pr. fange: **35,6 døgn**
- Gjennomsnittlig isolasjonstid pr. fange (de ti lengst isolerte): **220,45 døgn**

Fysisk overvåkning

Overvåkning og kontroll av fangens fysiske person og bevegelser

Selve fengselsstrukturen, kameraer, vaktbokser med enveisglass, kroppsvisitasjoner, cellerazziær mv.

Sosial overvåkning

Overvåkning og kontroll av fangens sosiale relasjoner og interaksjoner i og utenfor fengselet

Relasjoner/interaksjoner i fengselet: Vokterne infiltrerer fangemiljøet under dekke av ”sosialt samvær” for å kartlegge relasjoner/stemninger i fengselet

Relasjoner/interaksjoner utenfor fengselet: Telefonavlytting, brevkontroll, besøkskontroll mv.

Psykologisk overvåkning

Overvåkning og kontroll av fangens holdninger, tanker og adferdsmønstre

”Bygge relasjoner” for å ”bli kjent” med fangene (kontaktbetjentsamtaler, ”miljøarbeid” mv.)

Bruk av systematiske kartleggingsverktøy

Eksempel: Overvåkningsstrukturen ved Ila fengsel

Nivå 1: Informasjonsinnsamling og registrering

- ”Bygge relasjoner” for å ”bli kjent” med fangene (kontaktbetjentsamtaler mv.)
- Registrering av observasjoner i aktivitetsregistreringsskjemaer og daglige journaler
- Registreringer i datasystemet KOMPIS (konkrete hendelser, samtalenotater mv.)

Nivå 2: Informasjonssammenstilling og vurderinger i miljørapporter

Nivå 3: Diagnostiske og prognostiske risikovurderinger

Nivå 1: Informasjonsinnsamling og registrering: "Bygge relasjoner" for å "bli kjent" med fangene

Utdrag fra "Veileder til fremtidsplan for kontaktbetjenter":

"Fremtidsplanen gir deg mulighet til å få til en god samtale med innsatte."

"Det viktigste i førsteomgang er derfor at du tenker på planen som et verktøy du kan bruke til å bli kjent med innsatte."

"**Start med** emner du tror er minst 'farlige' for innsatte."

"Forsøk å bruke 'åpne' spørsmål (hva, hvordan, på hvilken måte med mer)"

"...få tak i hva **innsatte selv tenker**..."

Samtalenes innhold skal registreres i fengselsvesenets datasystem:

"1. samtale: Bruk *Førstegangssamtale*. Skriv noen ord under *Utfyllende tekst* om hva dere snakket om. De neste gangene bruker du *Oppfølgingssamtale*. Skriv kort under *Utfyllende tekst* om hvilke tema dere snakket om."

Nivå 1: Informasjonsinnsamling og registrering: Daglig registrering av observasjoner

Utdrag fra "Aktivitetsregistreringsskjema":

3. PERSONLIG HYGIENE							
0=Dårlig 1=Bra/Dusj og klesskift observert 2=OK	Mand	Tirsd	Onsd	Torsd	Fred	Lørd	Sønd
Personlig hygiene							
Romorden							
Klær							

4. SOSIAL ATFERD							
0=Totalt fraværende/ikke observert 1=Observert 2=Observert ofte	Mand	Tirsd	Onsd	Torsd	Fred	Lørd	Sønd
Tar initiativ							
Tar ansvar							
Hjelpende							
Støttende overfor andre							
Sosial tilstedeværelse							

Nivå 2: Informasjonssammenstilling og vurderinger i miljørapporter

Utdrag fra ”Mal for miljørapport”:

Pkt. 5.1 ”Innsattes fysiske og psykiske fungering”

”Medikamenter, hygiene, kosthold, aktivitetsnivå, innstilling til aktiviteter, kontakt med helseavdeling, opptatt av kropp/utseende, hygiene, romorden, evne til å meddele behov”

”Har vi klart å fremskaffe noen informasjon om diagnose på psykisk lidelse/høy skåre på PCL?”

”Har vi observert noen aktive symptomer? Har behandlingen ført til endringer i oppførsel/adferd? Viser han noen innsikt i egen sykdom?”

Pkt. 5.2 ”Innsattes sosiale fungering”

”Hvordan takler innsatte å være sammen med andre; innsatte, betjenter, fremmedkulturelle, jevnaldrende, eldre, gutt-jente”

”Har han valgt en ’gruppe’ eller person han utsetter for trakassering eller som han ønsker å ha en god relasjon til ved hjelp av smiger/sjarme med mer.”

Pkt. 5.3 ”Innsattes emosjonelle fungering”

”Reaksjonsmønstre; hvilke følelser viser den innsatte?”

”I hvilke situasjoner? Er disse adekvate/påfallende?”

Pkt. 5.4 ”Innsattes kognitive fungering”

”Hvilke virkemidler må tas i bruk for at den innsatte skal forstå/ta instruksjon?”

”Forståelse av det som blir fortalt.”

”Fantasi og evne til å forstå ironi?”

Pkt. 7.0 ”Innsattes uttalelse, innsikt og refleksjon omkring egen kriminalitet”

”Mener han at han er uskyldig dømt/bagatelliserer forholdet? Har skyldfølelse? Er det samsvar mellom det han sier og det han viser når vi observerer?”

Pkt. 9.0 ”Innsattes forhold til familie – venner og nettverk”

”Observasjoner gjort i forbindelse med besøk, fremstilling etc.”

”Har vi noen informasjon om tidligere/nåværende parforhold? Stabile/ustabile?”

Pkt 14.0 ”Konklusjon”

”Her kommer en kort oppsummering av hva som er skrevet. Få gjerne med fremtidsutsikter for den innsatte og eventuelle fremtidige behov.”

Nivå 3: Diagnostiske og prognostiske risikovurderinger

Risikovurderingsverktøyet HCR-20:

Historiske ledd: Skåre 0,1,2

- H1 Tidligere voldsadferd
- H2 Tidlig debut av voldshandlinger
- H3 Ustabilitet i forhold
- H4 Problemer i arbeid og sysselsetting
- H5 Rusmisbruk
- H6 Alvorlig psykisk lidelse
- H7 Psykopati
- H8 Tidlig mistilpasning
- H9 Personlighetsforstyrrelse
- H10 Tidligere vilkårsbrudd

Sum X av 20

Kliniske ledd: Skåre 0,1,2

- C1 Manglende selvinnsikt
- C2 Negative holdninger
- C3 Aktive symptomer på psykisk lidelse
- C4 Emosjonell ustabilitet
- C5 Dårlig behandlingsrespons

Sum X av 10

Risikohåndteringsledd: Skåre 0,1,2

- R1 Urealistiske fremtidsplaner
- R2 Eksponering for risikosituasjoner
- R3 Manglende støtte i nettverk
- R4 Manglende behandlingssamarbeid
- R5 Stress

Sum X av 10

HCR-20 Total: _____ X av 40

Endelig risikovurdering: _____ lav / moderat / høy

(Douglas, 2002; Webster, Douglas, Eaves & Hart, 1997)

Overvåkning

Utviklingstrekk: Økende overvåkning

”Samfunnet skal beskyttes mot domfelte som representerer høy risiko for ny alvorlig kriminalitet”, og fengselsvesenet ”skal identifisere den risiko enkeltpersoner eller grupper av domfelte representerer”

(Justis- og politidepartementet, 2007-2008, s. 94)

Myndighetene har i lang tid hatt planer om å innføre et nasjonalt risikovurderingsverktøy, f.eks. verktøyet OASys (som har mye til felles med verktøyet HCR-20). Første skritt: Kartleggingsverktøy som pilotprosjekt i Halden fengsel. På individnivå skal verktøyet kartlegge:

Kriminell bakgrunn

Boforhold

Utdanningsnivå

Arbeidsforhold

Økonomi

Sosialt nettverk

Narkotika- og alkoholbruk

Holdninger til behandling

Fysisk og psykisk helsetilstand

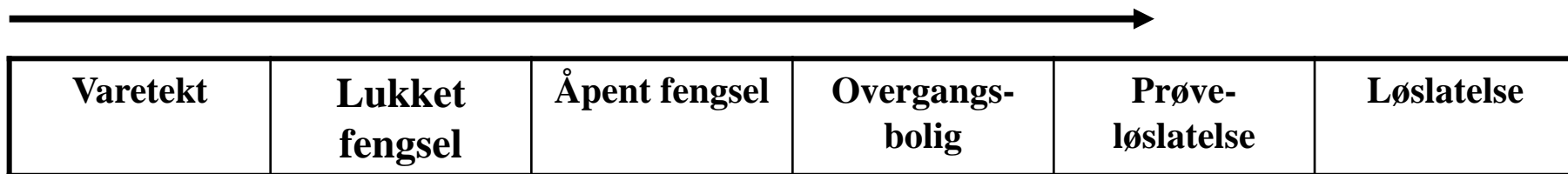
Aggresjon og voldsbruk

Fremtidsplaner

(Justis- og politidepartementet, 2010)

Del 2: Fengselssystemet

Systematisk forskjellsbehandling

Nivå 6: Frigang, ”halvåpen” avdeling
Nivå 5: Permisjoner
Nivå 4: Aktivitetsturer, tillitsjobber
Nivå 3: Fremstillinger
Nivå 2: Arbeid, skole, fellesskap
Nivå 1: Isolasjon

Egne prestasjoner/ressurser er avgjørende for progresjonen

Gir progresjon:

Rusfrihet
Samarbeid med vokterne
Angiveri/”tysting”
Konformitet/tilpasning
Aktiv erkjennelse av skyld

Medfører regresjon/stagnasjon:

Positive urinprøver
Manglende samarbeid med vokterne
”Uakseptabel adferd”
Opposisjon mot fengselsregimet
Påstander om egen uskyld

Privilegiene:

- Fellesskap med medfanger
- (Utvidet) kontakt med familie/venner (besøk, telefon)
- Tilgang til fjernsyn, hobbyartikler, butikkhandling mv.
- Skolegang
- Fremstillinger og permisjoner
- Aktivitetsturer
- Åpen soning
- Prøveløslatelse

Med mer....

Nødvendige egenskaper for å vinne frem i progresjonssystemet:

Rusfrihet

Men: 60 % av fangene antas å ha et rusproblem

Taktiske samarbeidsevner

Men: 10 % antas å være lettgradig psykisk utviklingshemmede

God impuls kontroll, tålmodighet, toleranse og evne til behovsutsettelse

Men: 30 % antas å ha ADHD

God skriftlig og muntlig fremstillingsevne

Men: 40 % antas å ha grunnskole som høyest fullførte utdanning og en betydelig andel antas å slite med dysleksi

God kontroll over adferd og emosjoner

Men: Opptil 85 % antas å ha en psykisk lidelse

Problem 1: Systemet (progresjonsmodellen) skaper forskjeller som gjør at de mest sårbare taper i alle ledd

En paradoksal situasjon: De som har størst behov får færrest muligheter

HVEM TAPER I SYSTEMET?

1) Fanger med lærevansker/lettgradig psykisk utviklingshemning

Manglende oppfølging

Ekskluderes fra rehabiliteringstiltak og skolegang

Manglende tilgang til informasjon

Utnyttes av voktere og medfanger

Soningssituasjon preget av (sosial) isolasjon og viktimisering

Soner generelt lengre enn andre (nektes i større grad prøveløslatelse)

Har generelt høyere risiko for tilbakefall

Trippel stigmatisering

Nær 2 av 10 norske fanger antas å være i denne gruppen

2) *Fanger med fysiske funksjonshemninger*

Manglende helsetjenester i fengsel

Soner strengere enn nødvendig (tilrettelagte celler er i lukkede fengsler)

Sosial isolasjon. *Hørselshemmede; manglende evne til å kommunisere med medfanger, voktere mv.*

Fysisk isolasjon. *Bevegelseshemmede; vanskelig å delta i fellesaktiviteter mv. som følge av fysiske barrierer i fengselet*

Ekskluderes fra rehabiliteringstiltak og skolegang

Trippel stigmatisering

29 av 44 norske fengsler har eller har hatt fanger med slike utfordringer

Eksempel 1:

En rullestolbundet fange i et lukket fengsel fikk ikke dusje på mer enn seks måneder som følge av at dusjrommene i fengselet ikke var tilrettelagt for rullestolbrukere.

Eksempel 2:

En annen rullestolbundet fange i et lukket fengsel fikk beslaglagt sin rullestol da han kom tilbake fra permisjon. Dette fordi rullestolen angivelig måtte kontrolleres av sikkerhetsmessige grunner. Fangen måtte klare seg uten rullestolen i mer enn en uke.

”Soningen blir preget av isolasjon, forverret fysisk og mental helse og mangelfull tilgang til rehabilitering. De soner under forhold som er praktisk og personlig belastende, og etisk og juridisk betenkelige.” (Haualand, 2011, s. 77)

3) Fanger med rusproblemer og psykiske lidelser

De som isoleres mest i norske fengsler

Hyppig eksponert for tvangsmidler (sikkerhetscelle og reimseng)

Straffes for sin problematikk (besøksnekt, glassveggbesøk mv.)

Manglende behandlingsoppfølging

Manglende soningsprogresjon

Trippel stigmatisering

60 % av fangene antas å ha et rusproblem. Opptil 85 % antas å ha en psykisk lidelse

4) Fanger av utenlandsk opprinnelse

Språkproblemer

Får ikke informasjon

Redusert evne til å skrive søknader, klager mv.

Språklige misforståelser fører til konflikter og påfølgende straffer

Mindre kontakt med sosialt nettverk

Besøk/telefonsamtaler må føres på språk som vokterne forstår

Mindre permisjoner og adgang til åpen soning som følge av antatt rømningsfare

Trippel straff

Fengselsstraff + strengere regime + utvisning fra landet

Ca. 3 av 10 fanger er av utenlandsk opprinnelse

Problem 2: Loven er ikke lik for alle. Myndighetene har etablert eksplisitte særregler for enkelte grupper

Disse fangene taper ikke som følge av progresjonssystemet, men som følge av at de plasseres utenfor progresjonssystemet:

”Etnisk fremmede miljøer”

”MC-miljøer”

”Organiserte kriminelle grupperinger”

”Terrorister”

”Ekstreme politiske eller religiøse grupper”

m.fl.

Ordinær straffedom

Forvaringsdømte

Særreaksjon

Oversikt over særreglene

Ordinær straffedom:

Egne målsettinger	Særskilt kontroll og sikkerhet, etterretning mv.	”Olsokrundskrivet”
Egne saksbehandlingsregler	Infoflytssystemet	Rundskriv KSF 2/2005
Egne soningsforhold	Avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå	Straffegjennomføringsloven §§ 10 og 11 Retningslinjene til straffegjennomføringsloven kap. 6

Forvaringsdømte: Straffeloven § 39 c-h

Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring

Retningslinjer om gjennomføring av forvaring

Ordinære straffedømte i særgruppen:

”Kriminalomsorgen må legge seg på en **særlig streng linje** for vurdering av **permisjoner, overføring til åpent fengsel, prøveløslatelse m.v.** for den gruppen av innsatte man her snakker om. I disse tilfellene vil **god oppførsel ikke være noe argument for at sikkerhetsrisikoen er liten.** Det må i større grad sees hen til hva de er dømt for, hvem de er dømt sammen med og hvor mange dommer de har. Det er også **helt legitimt å begrunne avslag med at det er lagt vekt på tidligere og nåværende straffbare forhold.**” (Olsokrundskrivet, s. 2)

Altså: Progresjonsmodellen i stor grad tilsidesatt for denne gruppen

Dette til tross for at:

”...et langt fengselsopphold med høyt sikkerhetsnivå og en brå overgang til frihet [vil] medføre en høy risiko for tilbakefall etter løslatelsen.”

(Justis- og politidepartementet, 2007-2008, s. 94)

Avdelinger med særlig høyt sikkerhetsnivå (høyrisikoavdelinger):

Ikke samvær med fanger på andre avdelinger

Samvær med medfanger i høyrisikoavdelingen må godkjennes særskilt

Ingen tidsbegrensning for isolasjon

Besøk med glassvegg og fangevokter til stede

Inn- og utgående brev undersøkes med teknisk utstyr og gjennomleses av voktere

Telefonsamtaler må forhåndsgodkjennes av fengselet, avlyttes og protokolleres

Hyppige kropps- og cellevisitasjoner

Hyppige celleflyttinger

Fremstillinger med bevæpnet politi som vaktstyrke

m.v.

Ingen øvre tidsbegrensning for hvor lenge fangene kan holdes i slike avdelinger

Europarådets torturkomite (CPT) har kritisert dette regimet og karakterisert det som ”ekstremt” (Council of Europe, 2006)

Pr. i dag: To slike avdelinger (Ila fengsel og Skien fengsel). Kanskje flere?

Infoflyttsystemet:

System for informasjonsutveksling mellom fengselsvesenet, politidirektoratet og politiets sikkerhetstjeneste.

I praksis: Innsamling og lagring av store mengder sensitive personopplysninger (bl.a. fra politiet). Informasjonen samles i ”infoflytmapper” og legges til grunn for inngripende beslutninger overfor fangen (isolasjon, besøksnekt, overføring til høyrisikoavdeling mv.). Omfatter også kartlegging av personer fangen har kontakt med (i og utenfor fengsel)

Hverken fangen eller hans advokat får innsyn i opplysningene

Systemet er kritisert bl.a. av Sivilombudsmannen

Hansen (2010):

- ”Hjemmelsgrunnlaget er i beste fall uklart”
- ” Det er nærmest umulig for de berørte å forutberegne sin rettsstilling”
- ” ...regelverket for INFOFLYT [er] ikke en rettsstat verdig”

Forvaringsdømte:

Tidsubestemt straff

Kan i prinsippet bli reell livstidsstraff (kan forlenges med 5 år av gangen)

Færre soningsalternativer

Skal som hovedregel sone i forvaringsavdeling (primært Ila fengsel)

Egne regler som vanskeliggjør soningsprogresjon

Lang soningstid uten permisjoner (egne regler for permisjonstid)

Vanskelig å bli overført til åpen soning

Beslutningsmyndighet i stor grad tillagt regionalt nivå (komplisert saksbehandling)

Utelukket fra enkelte tiltak

Straffegjennomføring med elektronisk kontroll (fotlenkesoning)

Straffavbrudd

Ekstraordinært vilkårsregime ved evt. prøveløslatelse

Husarrest, får ikke forlate landet, får ikke forlate hjemkommunen, må opplyse arbeidsgiver/huseier om forvaringsdom mv.

OPPSUMMERING

Fengselstilværelsen skal formelt være basert på prinsippene om rehabilitering, normalitet og humanitet, men veksler i stedet mellom to ekstremisituasjoner:

- 1) Isolasjon – som har skadevirkninger på linje med tortur
- 2) Overvåkning – der alle sider ved fangen og hans situasjon gjøres til gjenstand for kontroll

Fengselssystemet skal formelt være basert på likhets- og behovsprinsippet, men skaper i realiteten systematisk forskjellsbehandling ved at...

- 1) systemet (progresjonsmodellen) skaper forskjeller som gjør at de mest sårbare taper i alle ledd
- 2) loven ikke er lik for alle ved at det er etablert særregler for enkelte grupper

Referanser

- Advokatforeningen (2010). *Advokatforeningens årstale 2010. Varetekt – rettsstatens akilleshæl*. Tilgjengelig fra <http://www.advokatforeningen.no> [www](#)
- Andersen, H. S., Sestoft, D. M., Lillebæk, T., Gabrielsen, G., Hemmingsen, R., & Kramp, P. (2000). A longitudinal study of prisoners on remand: Psychiatric prevalence, incidence and psychopathology in solitary vs. non-solitary confinement. *Acta Psychiatrica Scand.*, 102, 19-25.
- Bexton, W. H., Heron, W., & Scott, T. H. (1954). Effects of decreased variations in sensory environment. *Canad. J. Psychol.*, 8, 70-76.
- Council of Europe (2006). *Report to the Norwegian government on the visit to Norway carried out by the European Committee for the Prevention of Torture and Inhuman or Degrading Treatment or Punishment (CPT) from 3 to 10 October 2005*. Strasbourg: Forfatteren. [www](#)
- Dalgard, O. S. (2005, 19. desember). *Fangebehandling og psykisk helse*. Tilgjengelig fra <http://www.dagbladet.no>
- Douglas, K. S. (2002). The HCR-20 violence risk assessment scheme: A synthesized, quantitative review of research and recommendations for future research directions. Presentert ved 2nd International Association of Forensic Mental Health Service, Munchen.
- Edwards, A. S. (1941). Effects of loss of 100 hours' sleep. *Amer. J. Psychol.*, 54, 80-91.
- Eysenck, H. J., & Eysenck, S. B. G. (1975). *Eysenck questionnaire manual*. San Diego: Educational and Industrial Testing Service.
- Forskrift om gjennomføring av særreaksjonen forvaring* (2005). [www](#)
- Friestad, C., & Hansen, I. L. S. (2004). *Levekår blant innsatte*. Oslo: Fafo. [www](#)
- Gamman, T. (1995). Uheldige helsemessige effekter av isolasjon. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 115, 2243-2263.
- Goldberger, L., & Holt, R. R. (1958). Experimental interference with reality contact (perceptual isolation): Method and group results. *J. nerv. ment. Dis.*, 127, 99-112.
- Goodnow, J., & Rubenstein, I. (1957). *Effect of sleep loss on problem solving behavior*. Washington D.C.: Walter Reed Army inst. of Research.
- Grassin, S. (1983). Psychopathological effects of solitary confinement. *American Journal of Psychiatry*, 140, 1450-1454.
- Hammerlin, Y. (2009). *Selv mord og selvmordsnærhet i norske fengsler. Selvmordsforebyggende arbeid*. Oslo: Kriminalomsorgens utdanningscenter. [www](#)
- Haney, C. (2003). Mental health issues in long-term solitary confinement and "supermax" confinement. *Crime and Delinquency*, 43, 124-156.

- Hansen, H. (2010). *Kriminalomsorgens bruk av INFOFLYT-systemet – de registrertes personvern og rettssikkerhet* (masteroppgave). Oslo: Universitetet i Oslo. [www](#)
- Hartvig, P., & Østberg, B. (2004). Psykisk lidelse og avvik blant norske fengselsinnsatte. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 124, 2091-2093. [www](#)
- Haualand, H. (2011). *Straffet og isolert. Innsatte med funksjonsnedsettelse i norske fengsler*. Oslo: Fafo. [www](#)
- Haugerud, M. (2011). Isolasjon i norske fengsler. Skattebetalerfinansiert tortur. *Materialisten*, nr. 2/2011, 31-64.
- Hayman, R. L. (1990). Beyond Penry: The remedial use of the mentally retarded label in death penalty sentencing. *UMKC Law Review*, 59, 17-53. [www](#)
- Hebb, D. O., Heath, E. S., & Stuart, E. A. (1954). Experimental deafness. *Canad. J. Psychol.*, 8, 152-156.
- Hellevik, V. (2001). *Bruk av isolasjon i norske fengsler*. Tilgjengelig fra <http://www.jussbuss.no>
- Hinkle, L. E. (1961). The physiological state of the interrogation subject as it affects brain function. I A. D. Biderman & H. Zimmer (red.), *The manipulation of human behavior* (s. 19-50). New York: Wiley. [www](#)
- Hinkle, L. E., & Wolff, H. G. (1957). The methods of interrogation and indoctrination used by Communist state police. *Bull. N.Y. Acad. Med.*, 33, 600-615.
- Justis- og politidepartementet (2007-2008). *St.meld. nr. 37 (2007-2008). Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding)*. Tilgjengelig fra <http://www.regjeringen.no>
- Justis- og politidepartementet (2010). *Høring: Forskrift til straffegjennomføringsloven om behovskartlegging av domfelte* (høringsbrev datert 05.07.10).
- Jørgensen, F. (1990). Isolationssyndromer. *Ugeskr. Læger*, 152, 1755.
- Katz, S. E., & Landis, C. (1935). Psychologic and physiologic phenomena during prolonged vigil. *A.M.A. Neurol. Psychiat.*, 34, 307-317.
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2002). *Retningslinjer til lov om gjennomføring av straff mv (straffegjennomføringsloven) og til forskrift til loven* (revidert 27.10.08). Tilgjengelig fra <http://www.kriminalomsorgen.no>
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2004). *Gjennomføring av straff og varetekt for personer med tilhørighet til organisert kriminalitet* ("Olsokrundskrivet").
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2005). *INFOFLYT – Særskilt saksbehandlingsinstruks* (rundskriv KSF 2/2005). Tilgjengelig fra <http://www.kriminalomsorgen.no>
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2007). *Retningslinjer om gjennomføring av forvaring*. Tilgjengelig fra <http://www.kriminalomsorgen.no>
- Kriminalomsorgens sentrale forvaltning (2011). *Kriminalomsorgens årsstatistikk 2010*. Tilgjengelig fra <http://www.kriminalomsorgen.no>
- Laslett, H. R. (1924). An experiment on the effects of loss of sleep. *J. exp. Psychol.*, 7, 45-58.
- Lazarus, R. S. (1968). Emotions and adaption: Conceptual and empirical relations. I W. Arnold (red.), *Nebraska symposium on motivation* (s. 176-266). Lincoln: University of Nebraska Press.
- Lazarus, R. S., & Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York: Springer.
- Nitsche, P., & Wilmanns, K. (1912). *History of prison psychoses*. New York: Nerv. And Ment. Dis. Publishing.
- Rasmussen, K., Almvik, R., & Levander, S. (2001). Attention deficit disorder, reading disability and personality disorders in a prison population. *Journal of the American Academy of Psychiatry and the Law*, 29, 186-193.

- Rhodes, L. A. (2005). Pathological effects of the supermaximum prison. *American Journal of Public Health*, 95, 1692-1695. [www](#)
- Rothman, T., Goodman, R. J., & Tyler, D. B. (1947). Experimental insomnia; EEG changes during 112 hours of wakefulness. *Trans. Amer. Neurol. Ass.*, 71, 173-174.
- Sestoft, D. M., Andersen, H. S., Lillebæk, T., & Gabrielsen, G. (1998). Impact of solitary confinement on hospitalization among Danish prisoners in custody. *International Journal of Law and Psychiatry*, 21, 99-108.
- Stang, J., Moe, J., Teigset, I. A., Østberg, B., & Moger, T. A. (2003). Fanger i sikkerhetscelle – en utfordring. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 123, 1844-1846. [www](#)
- Straffegjennomføringsloven*: Lov av 18. mai 2001 nr. 21 om gjennomføring av straff mv. [www](#)
- Straffeloven*: Almindelig borgerlig straffelov av 22. mai 1902 nr. 10. [www](#)
- Straffeprosessloven*: Lov av 22. mai 1981 nr. 25 om rettergangen i straffesaker. [www](#)
- Søndenaa, E. (2009). *Intellectual disabilities in the criminal justice system* (doktoravhandling). Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet. [www](#)
- Taylor, S. E. (2009). *Health psychology* (7. utg.). New York: McGraw-Hill.
- Torgersen, T., Gjervan, B., & Rasmussen, K. (2006). ADHD in adults: A study of clinical characteristics, impairment and comorbidity. *Nordic Journal of Psychiatry*, 60, 38-43.
- Twenge, J. M., Catanese, K. R., & Baumeister, R. F. (2003). Social exclusion and the deconstructed state: Time perception, meaninglessness, lethargy, lack of emotion, and self-awareness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 85, 409-423. [www](#)
- Tyler, D. B. (1955). Psychological changes during experimental sleep deprivation. *Dis. nerv. Syst.*, 16, 293-299.
- Warren, N., & Clark, B. (1937). Blocking in mental and motor tasks during 65 hour vigil. *J. exp. Psychol.*, 21, 97-105.
- Webster, C. D., Douglas, K. S., Eaves, D., & Hart, S. D. (1997). *HCR-20: Assessing the risk for violence*. Vancouver: Simon Fraser University.